

SOCIO-ECONOMIC AND LEGAL ASPECTS OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP IN THE CONTEXT OF LABOR MARKET

GABRIELA KORIMOVÁ

prof. PaedDr. Gabriela Korimová, PhD., Ekonomická fakulta UMB, 048/4462168,
e-mail: gabriela.korimova@umb.sk

EVA HUDECOVÁ

Doc. JUDr. Ing. Eva Hudecová, CSc., Ekonomická fakulta UMB, 048/446 2653,
e-mail: eva.hudecova@umb.sk

Abstract

The aim of the contribution is to introduce the possibilities of using alternative employment policy tools to support employment, namely social economy and social enterprises. In Slovakia, a law on social enterprises serving as work integration tool for long term unemployed has been in force since 2008. Based on this law, social enterprises have been founded following the basic ideas, principles and objectives of social economy. However, after the subsidies ceased to be provided, most of the social enterprises closed. At present we can see efforts to pass a new law on social enterprises and renew their operations.

Úvod

V ponovembrovom vývoja Slovenska, keď sa zásadne zmenil politický a sociálno-ekonomický systém, sledujeme viaceré faktory, ktoré pozitívne ovplyvnili postavenie človeka v spoločnosti a vo viacerých oblastiach jeho každodenného bytia. Okrem iného, je to najmä systém slobodného rozhodovania sa o svojej existencii, pracovných, kariérnych, vzdelanostných a osobnostných predpokladoch, ktoré zvyšujú jeho sociálny potenciál a sociálny kapitál. Právo slobody však prináša aj určité dôsledky rozhodovacích procesov tak v spoločnosti, ako aj v individuálnych prípadoch jednotlivcov či celých sociálnych skupín. Miera rastu či poklesu individuálneho blahobytu najmä v tranzitívnych ekonomikách je tak rôznorodá, že nie je možné jednoznačne kvantifikovať podiel spoločenských a osobných (individuálnych) prínosov. Aj samotný „individuálny blahobyť“ má viacero obsahových, politických a sociálno-ekonomických alternatív, ktoré v konečnom dôsledku môžu polarizovať sociálny systém a jednotlivé sociálne skupiny v ňom. Osobitne citlivé sú všetky legislatívne rozhodnutia a štruktúra sociálnych opatrení, ktoré riešia príjmy obyvateľov v produktívnom veku a postavenie marginalizovaných skupín spoločnosti. V príspevku poukážeme na niektoré konotácie¹ trhovej ekonomiky, osobitne na trhu práce a ponúkame alternatívne riešenia zamestnanosti ťažko zamestnateľných skupín slovenského obyvateľstva.

Socio-ekonomické a právne aspekty sociálneho podnikania v rámci trhu práce

Vývoj na slovenskom trhu práce ukazuje, že pod vplyvom nevyhnutných ekonomických a štrukturálnych zmien v národnom hospodárstve celkom prirodzene rástla aj konkurencia pracovnej sily a následne nezamestnanosť. Tá bola ovplyvnená viacerými známymi faktormi, hlavne zmenou v dopyte po produktívnej pracovnej sile v domácom prostredí, konkurenčnej cene práce, nových požiadavkách heterogénnych podnikateľských

subjektov v zamestnaneckej štruktúre a kvalite pracovnej sily, v otvorenom trhu práce minimálne v európskom priestore, v legislatívnych opatreniach výkonnej moci v rámci pracovno-právnych vzťahov a v osobných ambíciách jednotlivcov v raste životnej úrovne (raste individuálneho blahobytu). V nemalej miere sem patrí ex ante a ex post sociálna politika, ktorá v konfrontácii s hospodárskou realitou nie vždy dostatočne, efektívne a spravodlivo reagovala na potreby sociálno-ekonomických zmien spoločnosti, demografickú a vzdelanostnú štruktúru a rastúcu mieru rizika chudoby, až sociálnej exklúzie značnej časti slovenskej populácie. Aktuálne len konštatujeme, že v SR je napriek ekonomickému rastu stále pomerne vysoká miera nezamestnanosti, osobitne dlhodobej. Sociálno-ekonomické aspekty uvedeného stavu boli často riešené nesystémovo pri narastajúcich nákladoch na elimináciu danej skutočnosti. Posledná aktivita vlády pomoci „vybraných okresoch s dlhodobou mierou nezamestnanosti“ (2015) je jedným z výborných návrhov, ktoré majú šancu riešiť dlhodobú regionálnu nezamestnanosť.

Aby snahy o zvýšenie zamestnanosti a zamestnateľnosti dlhodobo až generačne nezamestnaných jednotlivcov boli účinné a efektívne je potrebné uvažovať o nových nástrojoch aktívnej politiky zamestnanosti. Jedným z nich je obnovenie snahy o vytvorenie špecifickej formy podnikania – sociálneho podnikania a sociálnych podnikoch. Sociálne podnikanie je definované viacerými domácimi a zahraničnými autormi. Podľa nás sociálne podnikanie reaguje na rôzne negatívne dôsledky pôsobenia súkromného a politického trhu (verejného sektora), ktoré v konečnom dôsledku spôsobuje ľudský faktor. Vymedzujeme ho v dvoch rovinách: na teoretickej a aplikačnej úrovni. V praktickej rovine „sociálne podnikanie tvoria rôzne typy sociálnych subjektov organizačne nezávislých od verejnej správy, i keď tie sú pri produkcii tovarov a služieb podporované z verejných zdrojov, pretože prioritizujú sociálne ciele: prácu pred kapitálom, verejný záujem pred ziskom, demokratickú participáciu bez ohľadu na majetkový podiel v podniku, prípadný zisk podielovo reinvestujú na sociálne a rozvojové účely“. Potom „sociálne podnikanie je osobitný druh podnikania prioritne založený na neziskovom princípe netrhových alebo polotrhových vzťahov pluralitných poskytovateľov, ktorí pôsobia v oblasti verejného záujmu“ (Korimová, 2007, 2014).

Slovensko je prvou tranzitívnou ekonomikou, ktorá v roku 2008 legislatívne zaviedla pojem sociálny podnik do zákona o službách zamestnanosti (č. 5/2004 Zb.). každý sociálny podnik (ďalej SP) musel byť evidovaný v Registri sociálnych podnikov (dostupným zdrojom je webová stránka UPSVAR SR: <https://www.licencie.gov.sk/index.php?ID=358&l=sk>). Ako príklad uvádzame počet a štruktúru SP po prijatí relevantnej právnej normy (01.09.2008 - 20.05.2010) keď celkový počet novovzniknutých subjektov SP bol 68 a v tejto štruktúre:

- podľa žiadateľa: samosprávy (29), s.r.o. (22), NGO (10), fyzické osoby (7)
- podľa činností SK NACE: priemysel a stavebníctvo (25), komunálne a ubytovacie služby (21), zdravotníctvo a sociálna pomoc (8), (Blahová, K.: REGISTER - Podpora zamestnávania v SP - príspevky a práva a povinnosti SP, In: Zborník z medzinárodnej konferencie EF UMB, máj 2010). Počet SP bol neskôr vyšší (in: jednotlivé správy na: <https://www.licencie.gov.sk/index.php?ID=358&l=sk>). Sú to však len oficiálne registrované SP v zmysle platnej legislatívy. V praxi však existujú ďalšie sociálne podniky bez označenia. Sú to napr. zariadenia sociálnych služieb (na udržanie a zvýšenie kvality života ľudí odkázaných na pomoc iných), zariadenia chránených dielní (pre špecifickú skupinu občanov so špecifickými potrebami), rôzne aktivity neziskového sektora (v oblasti vzdelávania marginalizovaných skupín, opatrovateľské združenia, komunitné centrá, iné záujmové organizácie na podporu udržateľného rozvoja a environmentálneho charakteru). V posledných rokoch evidujeme iniciatívy „zdola“ – praxe, keď viaceré NGO a samosprávy individuálne rozvíjajú aktivity v podpore zamestnávania dlhodobo nezamestnaných občanov, vrátane sociálnej inklúzie Rómov. Ako príklady uvádzame aktivity obce Spišský Hrhov pri integrácii

miestnej komunity na trh práce, Združenie mladých Rómov Slovenska, ktorí dlhoročne pracujú na spoločenskej integrácii občanov miestnych komunít s vysokou koncentráciou rómskej populácie, Integra – chránené dielne, n.o. Priechod, Chránené bývanie a chránené dielne, o.z. Banská Bystrica a ďalších verejných a neverejných poskytovateľov sociálnych služieb (Asociácia neverejných poskytovateľov sociálnych služieb), rôzne lokálne aktivity vo vidieckom prostredí v oblasti zamestnanosti, sociálnej inklúzie, ochrany životného prostredia a i.

V reakciách na svetovú hospodársku krízu vláda pripravila od 01.4. 2009 osobitné podmienky na účel priznania postavenia obecného sociálneho podniku (OSP) pre právnickú osobu, ktorá je obcou, samosprávnym krajom, združením obcí, združením samosprávnych krajov a právnickú osobu, ktorej zakladateľom alebo zriaďovateľom je obec alebo samosprávny kraj. Pre tento účel bol MPSVR SR – Úrad práce sociálnych vecí a rodiny SR vypracovaný „Manuál SOCIÁLNY PODNIK v podmienkach obce“, ktorý má nasledujúcu štruktúru: 1. Legislatíva; 2. Právna forma sociálneho podniku; 3. Postup žiadateľov pri získavaní postavenia sociálneho podniku; 4. Odporúčané oblasti pre činnosť sociálnych podnikov pre obce / zatriedenie podľa SK NACE; 5. Podnikateľský plán - osnova, príklady; 6. Príspevky na podporu a udržanie pracovných miest v sociálnych podnikoch. Na základe uvedenej zmeny legislatívy vznikali v obciach malé obecné sociálne podniky pre integráciu dlhodobo nezamestnaných obyvateľov. Predmetom činnosti obecných sociálnych podnikov boli aktuálne potreby obce, mesta, samosprávneho kraja alebo združenia samosprávnych obcí. Prihliadalo sa aj na možnosti integrovaných skupín (vzdelanie, pracovné návyky, ochota pracovať a pod.). Počet takto vytvorených sociálnych podnikov, ktoré sa aktuálne nachádzajú v Registri sociálnych podnikov je 30, i keď viaceré z nich už ukončili svoju činnosť. Register sociálnych podnikov však neeviduje tie sociálne podniky, ktoré by tam mohli byť zaradené, ale nemajú štatút SP v zmysle zákona. Preto nie je možné zistiť reálny počet OSP, lebo neexistuje o nich žiadna štatistika. Odporúčame rozšíriť výskum aj na túto oblasť.

Rozvoj SP na Slovensku a razantné uplatnenie spomínaných právnych noriem bol negatívne ovplyvnený snahou o realizáciu pilotných projektov pre sociálne podniky ešte v roku 2008 - 2009. Súhlasíme s názorom, že do prípravy pilotných projektov boli zakomponované aj politické a lobistické prvky, čo významne využila vtedajšia opozícia v predvolebnom boji. Ale podstatou ôsmich pilotných projektov bolo testovať možnosti a podmienky začleňovania dlhodobo nezamestnaných a nezamestnateľných občanov na medzitrh práce. Projekty boli plánované pre okresy s najvyššou mierou nezamestnanosti, až generačnou nezamestnanosťou. Ukázalo sa, že mnohé sociálne podniky nemohli realizovať svoje pôvodné zámery v oblasti produkcie a produktivity práce, nakoľko museli najskôr sociálne a spoločensky pracovať s novoprijatými zamestnancami. To významne zapôsobilo do plánovaných výrobných plánov týchto začínajúcich sociálnych podnikov. Následne neboli schopné (lebo netvorili plánovaný zisk) realizovať odvodové a daňové povinnosti. Vláda musela na tieto skutočnosti reagovať aj tak, že postupne rušila činnosti viacerých sociálnych podnikov. Ostáva otvorená otázka ako a kým sa dražili nakúpené stroje a zariadenia. V tejto oblasti zlyhali kontrolné mechanizmy a majetok sa nevrátil štátu, ktorý následne nezískal z eurofondov plánované dotácie. Ani medializované prepočty na jedno pracovné miesto nezodpovedali skutočnosti. Plánované, a s častí aj realizované, investície do materiálno-technickej vybavenosti pilotných sociálnych podnikov mali slúžiť pre niekoľko „generácií“ novoprijatých zamestnancov. V skutočnosti sa tieto investície prepočítali len na prvú skupinu prijatých zamestnancov. Tak sa stalo, že náklady na jedno vytvorené miesto vykazovali vysoké investície. Túto skutočnosť považujeme za úmyselné zavádzanie verejnosti, podnikateľského sektora a tým následne aj odmietanie pilotných sociálnych podnikov. Vláda tiež nedostatočne vysvetlila úlohu a ciele pilotných sociálnych podnikov pred ich začiatkom.

Aktuálne je opätovná snaha vlády využiť nástroj aktívnej politiky zamestnanosti – sociálne podniky na riešenie dlhodobej nezamestnanosti. Príklady dobrej praxe z EÚ ukazujú, že práve sociálne podniky, ako medzitrh práce, dokážu vytvoriť nové pracovné miesta pre nízkovzdelané skupiny obyvateľstva, ktoré sú často bez pracovných skúseností a využívajú len sociálne transfery zo sociálneho systému. V mnohých krajinách (Veľká Británia, Francúzsko, Španielsko a i.) vykazujú sociálne podniky pomerne vysoký podiel na HDP (10 – 12 %) čo je tiež dôležitý ekonomický aspekt tejto alternatívnej formy podnikania.

K pozitívnej akceptácii sociálneho podnikania na Slovensku na vládnej, odbornej a laickej úrovni prispeli viaceré aktivity v oblasti medzinárodných konferencií, raste publikačnej činnosti, vzdelávania študentov a prezentáciách cieľov sociálneho podnikania na úrovni aktérov neziskových organizácií a predstaviteľov samospráv. Ich konkretizáciu môžeme zhrnúť do viacerých oblastí:

- v teoretickej rovine sú rozpracované viaceré modely a schémy na podporu sociálnych podnikov, napr.: Poľnohospodárske sociálne podniky, Model “Tri krát stačí”, Model rozvoja kvality života pre oblasť sociálnych služieb
- existuje bohatý zásobník “virtuálny sociálnych podnikov”, ktoré vypracovali absolventi kurzov „Manažér sociálneho podnikania“ na EF UMB a sú rýchlo uplatniteľné v praxi
- v praxi pôsobí vyše 60 absolventov tohto kurzu, ktorí riadia sociálne podniky, i keď zatiaľ nemajú oficiálny štatút sociálneho podniku, t. j. nie sú zapísaní v Registri sociálnych podnikov
- evidujem pozitívnu zmenu v príprave študentov vysokých škôl: od roku 2011 ponúka Národohospodárska fakulta EU v Bratislave viacero predmetov k sociálnej ekonomike a podnikaniu. V akademickom roku 2016/2017 pripravuje doplnkové vzdelávanie pre zástupcov samospráv v SR
 - Ekonomická fakulta UMB v Banskej Bystrici ponúka od roku 2008 predmety k danej téme, resp. témy začlenila do viacerých predmetov. Súčasne má pripravený na akreditáciu nový medziodborový program „Sociálna ekonomika a podnikanie“ a má už akreditovaný blok predmetov s podobným zameraním v 2. stupni inžinierskeho štúdia
 - Pedagogická fakulta UMB pripravuje na akreditáciu nový študijný program „Manažment sociálnej práce a sociálneho podnikania“.

Na uvedených ale i ďalších univerzitách už existuje viacero absolventov magisterského, inžinierskeho a doktorandského štúdia k danej problematike (presný počet nie je možné zistiť, ale predpokladáme, že ich je spolu vyše 50). Tým sa zásadne zvyšuje a pozitívne mení názor na úlohu sociálneho podnikania a títo absolventi môžu výrazne prispieť k zvyšujúcemu sa povedomie verejnosti o význame sociálnych podnikov.

Z hľadiska budúcnosti a rozvoja sociálnych podnikov, ako výborných nástrojov riešenia dlhodobej nezamestnanosti na Slovensku odporúčame jednoznačne definovať terminológiu k sociálnej ekonomike, sociálnemu podnikaniu a sociálnym podnikom na úrovni EK a ich následnú akceptáciu na národnej úrovni. Podporujeme snahu o vytvorenie nového zákona o sociálnom podnikaní s tým, že sa nebude orientovať len na pracovnú integráciu a trh práce, ale tak ako je to zrejmé vo vyspelých ekonomikách, pripraví legislatívne podmienky rozvoja a akceptácie všetkých foriem konštituovania sociálnych podnikov pre tie oblasti, ktoré podporujú a rozvíjajú individuálny blahobyt, ľudský potenciál a ľudský kapitál, riešia sociálnu inklúziu marginalizovaných skupín (rodiny a deti zo sociálne málo podnetného prostredia, ľudí so špecifickými potrebami – zdravotne postihnutých, seniorov, mladé rodiny) a v neposlednom rade napomáhajú aj regionálnym a environmentálnym aktivitám. K tomu je tiež potrebné legislatívne a finančne podporiť sociálne podniky rôznych typov a foriem z úrovne EK, odborne a mediálne podporiť myšlienky sociálnej ekonomiky a sociálneho podnikania na Slovensku, „naštartovať“ podporu bankového sektora aj pre NGO, ktoré

pôsobia v oblasti verejného záujmu a sociálneho podnikania, zvýšiť angažovanosť štátu pri tvorbe národného zastrešujúceho orgánu pre sociálnu ekonomiku a sociálne podnikanie, zvýhodniť aktérov sociálnych podnikov pri verejnom obstarávaní, napr. priamym zadáním, podporiť činnosti sociálnych podnikov formou určitých percentuálnych odpisov (dotácií) pre ich zákazníka - „poukážkový systém pre sociálne podniky“. Dôležité je dôsledne zabezpečiť verejnú kontrolu a efektívnosť využívania financií na sociálne podnikanie z eurofondov a verejných zdrojov SR.

Použitá literatúra

1. BELEJOVÁ, M. 2000. Súčasný stav financovania mimovládnych organizácií zo štátnych zdrojov na Slovensku. Bratislava : SAIA-SCTS, 2000.
2. BENČO, J. 2004. Súčasná a perspektívne formy sociálneho podnikania. In: Determinanty sociálneho rozvoja – sociálne podnikanie II. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie. Banská Bystrica : Ekonomická fakulta UMB, 2004, s. 12–24. ISBN 80-8055-966-X.
3. BENČO, J. a kol. 2000. Sociálna politika a sociálny rozvoj. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Ekonomická fakulta, 2000. 224 s. ISBN 80-8055-367-X.
4. GLOS, J. 2002. Prínos kresťanstva do rozvoja ekonomického myslenia. In: Studia oeconomica 13. Banská Bystrica: Ekonomická fakulta UMB, 2002. 128 s. ISBN 80-8055-578-8.
5. GLOS, J. 2005. Ekonomika spoločnosti – nový model sociálnej trhovej ekonomiky vo svetle historických precedensov. In: Ekonomické rozhľady, roč. 34, č.1. Bratislava: EU, 2005. ISSN 0323-262X.
6. GONDÁŠOVÁ, L. 2014. Možnosti riešenia finančnej nedostatočnosti MVO v podmienkach SR . In Sociálna ekonomika a vzdelávanie : zborník vedeckých štúdií. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, Ekonomická fakulta, 2014, s. [1-11]. ISBN 978-80-557-0623-8.
7. GONDÁŠOVÁ, L. 2014. Nezisková organizácia ako zriaďovateľ chránenej dielne. In: Vzdelávanie ako determinant rozvoja sociálneho podnikania : zborník vedeckých štúdií Banská Bystrica : Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela - Belianum, 2014, s. [1-9]. ISBN 978-80-557-0748-8.
8. JAKAB, K. – KORIMOVÁ, G. 2005. Ľudský a sociálny kapitál a sociálne siete. In: Ľudský kapitál a investície do vzdelávania. Praha: Vysoká škola finanční a správní, o.p.s. 2005, s. 162 – 170. ISBN 80-86754-50-2.
9. JAKAB, K. 2005. Pôvod, súčasnosť a budúcnosť sociálnej ekonomie. In: Sociálna ekonomika a sociálny podnik, jejich kořeny a perspektivy. Ústí nad Labem: Fakulta sociálně ekonomická, Universita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 2005, s. 21 - 28. ISBN 80-7044-724-9.
10. KIKÁ, M. 2004. Mäkké faktory sociálneho podnikania. In: Determinanty sociálneho rozvoja – sociálne podnikanie II. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie. Banská Bystrica : Ekonomická fakulta UMB, 2004, s. 55 – 61. ISBN 80-8055-966-X.

11. KORIMOVÁ, G. – JAKAB, K. – DIVIČANOVÁ, M. 2006. Stav a perspektívy sociálnych partnerstiev na Slovensku. In: Determinanty sociálneho rozvoja – sociálne podnikanie IV. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie. Banská Bystrica : EF UMB, 2006. ISBN 80-8083-280-3.
12. KORIMOVÁ, G. - NICAIS, I. 2004. Sociálne podnikanie na strednom Slovensku. Záverečná správa projektu č. SLK/005/04. Katolícka univerzita Leveuen – EF UMB Banská Bystrica, 2004.
13. KORIMOVÁ, G. 2003. Sociálne podnikanie v systéme modernej sociálnej politiky. In: Determinanty sociálneho rozvoja. Sociálne podnikanie. Banská Bystrica: EF UMB, 2003, s. 39 – 47. ISBN 80-8055-841-8.
14. KORIMOVÁ, G. 2008. Teoretické a metodologické východiská rozvoja sociálnej ekonomiky. In: Ekonomický časopis, 56, 2008, č.3. s. 311 – 325. Bratislava: Ekonomický ústav SAV. ISSN 0013-3035.
15. KORIMOVÁ, G. 2006. Ekonomika a manažment sociálneho podniku. Liberec : Technická univerzita, 2006, s. 98 – 104. ISSN 1212-3609.
16. KORIMOVÁ, G. 2007. Predpoklady rozvoja sociálnej ekonomiky. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Ekonomická fakulta v spolupráci s OZ Ekonómia. ISBN 978-80-8083-399-2.
17. KORIMOVÁ, G. 2014. Sociálna ekonomika a podnikanie/ Social economics & entrepreneurship. Banská Bystrica: UMB – Belianum, 2014. ISBN 978-80-557-0695-5.
18. KORIMOVÁ, G. a kol. 2007. Sociálne podnikanie. Banská Bystrica: Kopernikus. ISBN 978-80-89288-14-4.
19. KORIMOVÁ, G. a kol. 2008. Sociálne podnikanie a sociálny podnik. Banská Bystrica: Kopernikus. ISBN 978-80-969549-6-4.
20. KORIMOVÁ, G. – SCHENK, J. 1992. Znovuobnovujeme lesné spoločenstvá. Zvolen: Technická univerzita, 1992, s. 144. ISBN 80-228-0208-5.
21. LUBELCOVÁ, G. 1995. Sociálna pomoc ako stratégia regulácie chudoby. In: Chudoba ako sociálny problém: teória a prax. Bratislava: Štatistický úrad SR a Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR, 1995, s. 86-87.
22. LUBELCOVÁ, G., 2012: Sociálna ekonomika: koncepty, príležitosti, riziká. Sociológia, 2012, roč. 44, č. 1, s. 62-82.
23. MARASOVÁ, J. 2006. Economie sociale. In: Súhrnná výskumná správa „Mapovanie vzdelávacích trendov“ projektu EQUAL „Nové podnikateľské modely pre rozvoj sociálnej ekonomiky“. Banská Bystrica: EF UMB, 2006. Dostupné na internete: www.se2.se.sk.

24. MESÁROŠ, P., 2009. Spoločensky zodpovedné podnikanie. In SEMAFÓR 2009. Bratislava: Ekonóm. 777 s. ISBN: 978-80-225-2841-2. Dostupné na internete: <http://www.euke.sk/?q=200&p=5462>
25. NEMEC, J., MIKUŠOVÁ MERIČKOVÁ, B., SVIDROŇOVÁ, M. 2015. Co-creation in local public services delivery innovation: Slovak experience. In: Lex localis - Journal of Local Self-Government, 2015, vol. 13, 3. ISSN: 1581-5374, s. 521 – 535.
26. NEMEC, J., SVIDROŇOVÁ, M. 2015. Co-creation in housing services: Kojatice case in Slovakia. In Sborník příspěvků zo XVIII. Mezinárodní kolokvia o regionálních vědách, 2015, s. 413 - 420. ISBN 978-80-210-7861-1.
27. PONGRACZ, E. 2007. Social economy as a modern tool of social policy - Sociálna ekonomika ako moderný nástroj sociálnej politiky. In Nová ekonomika a trvalo udržateľný rast - súčasnosť a budúcnosť perspektívneho vývoja Bratislava: Národohospodárska fakulta EU, 2007. - ISBN 978-80-225-2350-9. - S. 1-6.
28. PONGRACZ, E. 2008. The volunteerism as a tool of the social responsibility. Dobrovoľníctvo ako nástroj sociálnej zodpovednosti In: Podnikateľské modely sociálnej ekonomiky - medzinárodná vedecká konferencia, 29.-30.5.2008 Banská Bystrica. - Banská Bystrica : Ekonomická fakulta UMB, 2008. - ISBN 978-80-8083-663-4.
29. PONGRACZ, E. 2011. Social economy. Sociálna ekonomika Bratislava : Vydavateľstvo EKONÓM, 2011. ISBN 978-80-225-3291-4.
30. PONGRACZ, E a kol. 2015. Social economy. Sociálna ekonomika Bratislava : Vydavateľstvo EKONÓM, 2015. - 185 s. ISBN 978-80-225-4149-7
31. SVIDROŇOVÁ, M. 2013. Sustainability strategy of non-government organisations in Slovakia. In: E+M Ekonomie a management, roč. 16, č. 3. Liberec : Technická univerzita v Liberci, 2013. s. 85 - 100. ISSN 1212-3609.
32. SVIDROŇOVÁ, M. 2014. Tretí sektor a sektor sociálnej ekonomiky – hľadanie prienikov pri tvorbe vzdelávacieho modulu. In Sociálna ekonomika a vzdelávanie - Zborník vedeckých štúdií. EF UMB, Centrum výskumu sociálnej ekonomiky a podnikania a Inštitút ekonomických vied EF UMB, 2014. ISBN 978-80-557-0623-8.
33. TKÁČ, V. 2006. Úvod do teórie a praxe sociálneho podnikania. In: Súhrnná výskumná správa Analýza legislatívy SR a politických trendov projektu EQUAL „Nové podnikateľské modely pre rozvoj sociálnej ekonomiky“. Banská Bystrica : EF UMB, 2006. <http://www.se2.se.sk/>
34. Zákon o službách zamestnanosti č. 5/2004 Zb. V znení ďalších predpisov a nariadení